

Selvejerbønderne i Bøvling og Lundenæs Amter 1743.

Af *Jens Abildtrup.*

Det er kun lidt, vi ved om Selvejerbøndernes Liv og Virke. Kilderne til deres Historie er sparsomme. Nok kan Dombøger, Tingbøger og Justitsprotokoller fortælle mange interessante Ting om den enkelte Selvejer, hvis han har været saa heldig at blive indviklet i en Proces eller indkaldt til at vidne i en saadan, men gælder det Oplysninger om Selvejerstanden som Helhed, saa er Kilderne yderst karrige.

I det følgende skal fremdrages en Kilde¹⁾, som i flere Henseender giver gode Oplysninger om Selvejerbønderne i Bøvling og Lundenæs Amter. Den er desto vigtigere, som den omfatter det Tidsrum omkring 1740, da man regnede med, at Selvejerne var deres Udslettelse nær, og Fæstebonden var sunket dybest i Armod og Trældom.

Skattelisten, som findes i Riberhus Amtsarkiv, giver os Besked om Selvejerbøndernes Antal, om deres Fordeling i Sognene, og om hvor mange, der foruden at være Selvejere tillige er Fæstere. Videre faar vi Oplysning om deres Formueomstændigheder, om deres

---

¹⁾ Ribe Stiftamts Skattekommissionsprotokol 1743. Beregning over Formue-, Kop-, Heste-, Carosse Skatten af Lundenæs og Bøvling Amter.

Folkehold, deres Skatters Størrelse og Art og om Mængden og Værdien af deres ejende Hartkorn.

Skattelisten viser ved nærmere Undersøgelse, at Selvejernes Antal i 1743 er 61 i Bøvling Amt og 119 i Lundenæs, tilsammen i begge Amter 180.

1650 var der i hele Landet 4800 Selvejerbønder, som kun udgjorde 6 % af samtlige Bønder; deraf havde Fyn med Langeland 7 %, Jylland 5 %, Sjælland 140 Selvejere eller under 1 %¹⁾. 1688 er Tallet for samtlige Selvejere gaaet ned til 1029²⁾, hvilket Tal synes at have holdt sig til omkring 1733³⁾. Denne kraftige Nedgang har dog ikke gjort sig gældende i Bøvling og Lundenæs Amter, naar vi ser bort fra Tiden før 1610, hvor der fra 1500 til 1600 synes at have fundet en betydelig Nedgang Sted for Lundenæs Lens Vedkommende, ja, vel for hele Vestjylland; thi 1498 var der i Følge Lundenæs Slots Jordebog ikke færre end ca. 125 Selvejere alene fra Hammerum og Bølling Herreder, som hørte til Lundenæs Len; men 1610 er der i Bøvling og Lundenæs Len tilsammen kun 112. Derefter begynder Antallet at stige. 1651 er Tallet 152⁴⁾, 1688⁵⁾: 157 og 1743: 180. Altsaa fra Tiden omkring 1610 og ned til 1743 har Selvejernes Antal været i Stigning, medens deres Tal i det meste af det øvrige Land har været faldende. Lundenæs Amt er et af de Amter, hvor der gennem Tiderne har været flest Selvejere. 1650 staaer 12 jyske Len med lavere Antal end Lundenæs og 5 højere⁶⁾. 1688 har Lundenæs Amt 123 Selvejere⁷⁾, og kun Koldinghus — med 165 — har flere. De øvrige jyske

¹⁾ Arthur Petersen: Drot og Bonde, I B., S. 117.

²⁾ Henrik Pedersen: De danske Landbrug, S. 360.

³⁾ Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757—1919, S. 16.

⁴⁾ Historisk Tidsskrift, 6. R., II B., S. 621.

⁵⁾ Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757—1919, S. 359.

⁶⁾ Christen Christensen: Agrarhistoriske Studier, S. X—XI.

⁷⁾ Henrik Pedersen: De danske Landbrug. Tabel III.

Amter ligger betydeligt lavere. Dueholm, Ørum og Vestervig Amter har i alt 6, Skivehus: 7, Silkeborg: 29, Riberhus: 16 og Bøvling: 34 for blot at nævne de nærmest omkringliggende Amter¹⁾.

Men tør vi nu gaa ud fra, at Skattelisten af 1743 har alle Selvejere i Bøvling og Lundenæs Amter? Nej, det tør vi næppe. Det ser mistænkeligt ud, at f. Eks. Lundenæs Selvejere i Hammerum Herred, som omkring 1700 og mange Aar efter udgjorde ca. 40²⁾, skulde i Antal i Tiden til 1743 være faldet til 19, saaledes som Skattelisten viser, særligt da Landstingets Skøde- og Pantebøger og Hammerum Herreds Justitsprotokoller viser, at mange Bønder i dette Herred blev Selvejere i de første 40 Aar af Aarhundredet. Af det ret store Antal Selvejerskøder, der i dette Tidsrum er læst paa Tinge, har jeg taget Afskrifter og gjort Uddrag af ca. en Snes Stykker. Men forøvrigt fremgaar det klart nok af Skattelisten, at den ikke har alle Selvejere. Den nævner kun dem, som selv er i Besiddelse af deres Hartkorn (Herligheden og Bondeskylden). Derimod nævnes de Bønder ikke, — og de er maaske de fleste — som kun besidder Bondeskylden af deres Gaarde. Vi faar altsaa kun Besked om den første Slags Selvejere. Den Stigning af Selvejerbøndernes Tal fra 1688 til 1743, som er nævnt i det foregaaende, er saaledes i Virkeligheden betydelig større end angivet.

De 123 Selvejere, der 1688 nævnes i Lundenæs Amt, er paa enkelte Undtagelser nær kun Bondeskyldsejere. Det vil altsaa sige, at de paa Skattelisten nævnte 119 virkelige Selvejere i paagældende Amt er fremkommen i Tiden 1688—1743, hvilket er meget bemærkelsesværdigt, eftersom denne Tidsperiode er en af de

¹⁾ Henrik Pedersen: De danske Landbrug. Tabel III.

²⁾ Hammerum Herreds Justitsprotokoller 1700—1740.

trangeste, som den danske Bonde har oplevet, enten han var Fæster eller Selvejer.

Selvejerne er ikke ligeligt fordelt over de to Amter. En lang Række Sogne har i det hele taget ikke en eneste. Paa hosstaaende Tabel gives en Oversigt over Fordelingen.

	Herred	Antal Sogne	Antal Selvejere	Antal Sogne	Antal Selvejere	Selv- ejernes Hætkorn	Gennem- snit pr. Selvejer
Bøvling Amt	Ulfborg	9	>	2	3	11,5 Tdr.	3,8 Tdr.
	Hing	5	>	7	20	72 >	3,6 >
	Skodborg	8	>	8	23	197 >	8,6 >
	Vandfuld	4	>	5	14	86,7 >	6,2 >
	Ginding	8	>	1	1	5,3 >	5,3 >
			34	>	23	61	372,5 Tdr.
Lundens Amt	Øster	1	>	5	21	87,8 Tdr.	4,2 Tdr.
	Nørre	5	>	5	53	149 >	2,7 >
	Bølling	5	>	8	18	130,5 >	7,3 >
	Hjerm	9	>	6	8	80,5 >	10,1 >
	Hammerum ..	8	>	9	19	88 >	4,6 >
			28	>	33	119	529,8 Tdr.

Der er saaledes tilsammen i de to Amter 62 Sogne, som ingen Selvejere har, og 56 Sogne, der har 180. Vi ser, at Nr. Herred har langt de fleste, nemlig 53 Selvejere, altsaa omtrent lige saa mange, som der findes i hele Bøvling Amt, medens Ginding Herred kun har een og Ulfborg Herred kun to.

Af de 180 Selvejere er de 37 tillige Fæstere, som selv beboer og driver deres Fæstegaarde samtidig med, at de har bortfæstet deres egne Gaarde til andre. Derved optræder de ikke alene som Fæstebønder, men ogsaa som Proprietærer, omend i det smaa. Denne Dobbelstilling kan uden Tvivl tages som Udtryk for, at de finder det formaalstjenligst at forblive som Fæstere,

og at Fæsteforholdet til Herremanden har været godt, da de vel ellers kunde have afviklet dette Forhold og selv drevet deres Ejendomsgaarde.

Skattelisten giver os fortrinlige Oplysninger om Selvejerbøndernes økonomiske Tilstand. Dette belyses lettest ved hosstaaende Tabel, som tillige giver os en kort Oversigt over de Bønder, der baade er Selvejer og Fæster, og over Selvejernes Folkehold.

	Herred	Antal Selvejere	Selv-ejernes Formue	Gennemsnit	Selvejere uden Formue	Fæster og Selvejer	Folkehold
Bøvling Amt	Ulfborg	1	500 Rdlr.	500 Rdlr.	2	1	7
	Hing	17	1820 »	107,1 »	4	5	7
	Skodborg	23	7221 »	314 »	0	0	38
	Vandfuld	10	2971 »	29,7 »	3	2	15
	Ginding	1	100 »	100 »	0	0	2
		52	12612 Rdlr.	242,5 Rdlr.	9	8	69
Lundens Amt	Øster	18	1772 Rdlr.	95,6 Rdlr.	2	3	8
	Nørre	38	4023 »	105,9 »	15	14	11
	Bølling	16	3433 »	214,6 »	3	4	8
	Hjerm	7	2522 »	360,3 »	1	3	12
	Hammerum	16	2312 »	144,5 »	3	5	18
		95	14062 Rdlr.	152,2 Rdlr.	24	29	57

Tabellen viser, at Selvejerbønderne gennemgaaende har siddet økonomisk godt i det. Dog varierer Formuerne stærkt, lige fra 6 Rdlr., som indehaves af Peder Leustrup i Hanning Sogn, til 1900 Rdlr., der besiddes af Jens Rabech paa Ahlergaard i Borris Sogn. Den næststørste Formue er i Hænderne paa Enken Kirsten Mortensdatter i Vejrum Sogn og er paa 1400 Rdlr.; men ellers ligger de fleste Formuer omkring 100—200 Rdlr.

En Del Selvejere sad dog i smaa Kaar, nogle endog

i stor Armod. Der nævnes 33, om hvem det kan ses, at de er uden Formue. Det hedder om dem: »Ingen Formue«, »af Formue intet«, »har Gæld«, »Gælden overstiger Formuen«, »fattig«, »ganske fattig«, »af Formue intet, da hans Hartkorn er pantsat«, o. s. v.

Man forbavses over Selvejernes indskrænkede Folkehold, 126 Tjenestefolk, deraf 45 Karle, 65 Piger og 16 Dreng. Det er det hele, et latterligt lille Tal fordelt over to Amter; men ser vi nærmere til, er Forholdet dog ikke saa grelt, som det synes. Vi maa huske, at af de 180 Selvejere var de 37 tillige Fæstere, men da Fæsterne var fritaget for Kopskat, er deres Tjenestefolk ikke medtaget paa Skattelisten; men der er et andet Forhold, som endnu bedre forklarer det lille Folkehold. Paa Skattelisten er opført nogle Tjenestefolk, som Husbonden ikke betaler Skat af. Det er Folk, der ingen Løn faar. De staar anført saaledes: »1 Pige uden Løn«, »En Dreng uden Løn«, »1 Søn og 1 Datter uden Løn«, »1 Hyrdepige uden Løn«, »1 Søn og 1 Datter«, »1 Datter uden Løn«. Det ser altsaa ud til, at Tjenestefolk uden Løn er fritaget for Skat; men da det neppe har været Skik og Brug, at hjemmeværende Børn har faaet Løn, tør man vel formode, at de har været fritaget for nævnte Skat og er derfor i Almindelighed ikke medtaget paa Skattelisten.

Der er opført fire Slags Skatter: Formue-, Kop-, Heste- og Carosseskate; men Selvejerne var kun paalagt de to første. Man kan ikke sige, at Formueskatten er urimelig stor, snarere synes den at være lille i Forhold til vore Dages Skatter.

Af hver 100 Rigsdalers Formue skattedes 2 Rdlr., altsaa 2 %, som var konstant ogsaa for de større Formuer. Kopskatten var lige stor for alle Selvejere uden Hensyn til deres Formueomstændigheder. Manden og

Konen svarede hver 1 Rdlr., Enkerne det samme. For hver Karl, Pige og Dreng skulde Husbonden betale 48 β . Fritaget for denne Skat var som nævnt alle Fæstere, som tillige var Selvejere.

Bonden skulde selv skriftlig opgive sin Formue, og disse Selvangivelser er som Bilag vedlagt Skattelisten. Man forbavses over saa mange, der selv kan føre en Pen. Ikke saa helt faa har med en smuk og flydende Haand gjort klar og udførlig Rede for deres økonomiske Forhold, andre har naturligvis lidt vanskeligt ved at udtrykke sig paa Papiret, og mange har slet ikke været i Stand til at klare det, men har saa faaet Præsten eller en anden skrivekyndig Mand til at ordne det for dem. I Betragtning af de mange forskellige Skatter, der blev paalagt Selvejerne, forstaar man, at de ømmer sig ved stadig at skulle punge ud til Skattemyndighederne, og det er forstaaeligt, at de ofte søger at gøre deres økonomiske Tilstand ringere, end den er. Saaledes klager en nogenlunde velstaaende Selvejer i følgende Ord:

»Stedet er skarpt og sandagtigt, kan tidt ikke avle den Rug, som vi kan føde os af. Stedet er alt for højt i Hartkorn efter den skarpe Ejendom. Skal jeg svare baade med Fæstebønder og Proprietærer, maa jeg med mine smaa Børn gaa i Armod, saa jeg til sidst kan ikke svare med en Fæstebonde. Beder underdanigst derfor, at de høje Herrer vil have Medlidenhed med mig fattige Mand, at jeg ikke skal synke i Armod¹⁾...

Selvejernes Hartkorn er, som nævnt, opført paa Skattelisten, men mangler dog for 6 Bønder, deraf har jeg imidlertid for de tre's Vedkommende fundet Hartkornet andetsteds. Hvad Mængden af Selvejernes Hartkorn angaar, henvises til Tabel I. Hartkornets Værdi,

¹⁾ Af Tomas Holtums Selvangivelse af 30. Septbr. 1743. Bil. 23.

som i adskillige Tilfælde er opgivet, varierer fra 25 Rdlr. til over 40 pr. Tønde, alt efter Jordernes Kvalitet og Beskaffenhed.

Som vi ser, er det ikke saa helt faa Oplysninger, den tilsyneladende saa tørre Skatteliste giver os om Selvejerbønderne i Bøvling og Lundenæs Amter.
